

СУХОТЕРІНА Любов Іванівна

Одеський національний політехнічний університет
проспект Шевченка, буд. 1, Одеса, Україна, 65044
e-mail: maybe@breezein.net
https://orcid.org/0000-0002-9779-1720

ПЕРШИЙ РЕКТОР ОДЕСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ А.О. НІЛУС – ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ В ГАЛУЗІ АРТИЛЕРІЇ

Анотація. *Стаття присвячена організаційній, викладацькій, науковій діяльності професора, генерал-лейтенанта Андрія Олександровича Нілуса. А.О. Нілус був першим начальником Сергіївського артилерійського училища, відкритого в 1913 році (тепер – Військова академія у місті Одесі). У 1918-1919 рр. перебував на посаді ректора щойно створеного Одеського політехнічного інституту. Професор А.О. Нілус був фахівцем у галузі артилерії, зокрема історії артилерії. Його праці з історії артилерії не втратили значення і сьогодні.*

Ключові слова: *А.О. Нілус; Одеський національний політехнічний університет; Сергіївське артилерійське училище; артилерія; історія артилерії*

У жовтні 2018 року виповнюється 100 років від дня заснування Одеського політехнічного інституту (зараз – Одеський національний політехнічний університет). Одеський політехнічний інститут – провідний ВНЗ Півдня України, за роки свого існування підготував багатотисячну армію інженерів, які працювали і працюють не лише в Україні, а й далеко за її межами. Тому варто згадати тих, чия наполеглива праця сприяла становленню і розвитку цього вищого навчального закладу. Серед плеяди блискучих вчених, які були причетні до відкриття Одеського політехнічного інституту почесне місце займає перший ректор Андрій Олександрович Нілус. Андрій Олександрович – багатогранна особистість. Але метою нашого дослідження є висвітлення наукових досягнень дослідника у галузі артилерії. Наприкінці XIX – початку XX століття А.О. Нілус був провідним фахівцем у цій галузі, проте його наукові розробки не втратили своєї актуальності й сьогодні. Про це свідчить той факт, що до наукової спадщини вченого постійно звертаються сучасні дослідники [1, 2, 3].

Андрій Олександрович Нілус народився 05 січня 1858 року у Катеринославській губернії. Його сім'я походила з дворян. Загальну освіту майбутній вчений здобув у Сімферопольській класичній гімназії, а військову – у 1-му Павлівському, а потім у Михайлівському артилерійських училищах (на математичному відділенні), після закінчення якого 1881 року отримав військове звання підпоручика й був направлений на службу до 13-ої артилерійської бригади [4].

1886 року А.О. Нілус закінчив Михайлівську артилерійську академію, після чого протягом 13 років перебував на Головному артилерійському полігоні для проведення артилерійських дослідів. У той же час брав участь у роботах артилерійського комітету при головному артилерійському управлінні.

Самостійну наукову діяльність А.О. Нілус розпочав 1889 року. У березні 1893 року у Михайлівській артилерійській академії він зробив два повідомлення, які лягли в основу монографії «Про звукові явища, що супроводжують політ снаряда». 1899 року А.О. Нілус обійняв посаду спочатку помічника, а незабаром інспектора класів Михайлівської артилерійської академії і училища. 1902 року він отримав чин полковника, а 1905 року був переведений на ту ж посаду до Костянтинівського артилерійського училища, де 1908 р отримав звання генерал-майора.

Викладацька діяльність О.А. Нілуса почалася у 1894 році читанням лекцій з артилерії в Костянтинівському, а з 1897 року – і в Михайлівському артилерійських училищах, для яких ним було складено ряд підручників: «Знаряддя і снаряди», «Скорострільні лафети», «Вибухові речовини і порох». У цей період своєї діяльності О.А. Нілус працював над різноманітними питаннями, які були пов'язані зі стрільбою з гармат та з матеріальною частиною артилерії. У «Артилерійському журналі» було надруковано низку статей дослідника, з яких найбільш значні за своїм інтересом: «Історичний нарис послідовного розвитку найбільшого калібру в Росії», «Польове знаряддя майбутнього», «Про звукові явища, що супроводжують політ снарядів», «Новий метод визначення швидкостей польоту снарядів за допомогою переривників звуку», «Нова скорострільна польова артилерія», «Дослідження горіння бездимних і димних порохів», «Визначення тисків порохових газів за допомогою крешера», «Нова матеріальна частина німецької польової артилерії» та багато інших.

Перебуваючи у чині штабс-капітана і обіймаючи посаду обер-офіцера для виробництва дослідів на Головному артилерійському полігоні О.А. Нілус 1889 року опублікував у друкарні «Артилерійського журналу» книгу «Історичний нарис послідовного розвитку найбільшого берегового калібру в Росії (1838-1888 рр.)» (до цього нарису додавалося 9-ть креслень). Книга мала два розділи, присвячені першому й другому 25-річчям. Перший параграф був присвячений 1838 року. У наступних параграфах описані озброєння приморських фортець 50-х років XIX століття, 3-пудова бомбова гармата конструкції 1838 року, 3-пудова бомбова гармата конструкції 1849 року та 1853-1854 років, 3-пудова бомбова гармата конструкції 1863 року, заряд в 40 фунтів, охарактеризовані також російські перші сталеві гармати і берегова артилерія 1883 року. У розділі, присвяченому другому 25-річчю описано російські перші нарізні гармати, які заряджаються з казенної частини і берегові мортири. У додатку дані таблиці до креслень [5].

У 1892 році була надрукована стаття «Польове знаряддя майбутнього (Генерал Віллі перед судом сучасної критики)». Протягом всього XIX століття інженерна думка працювала над підвищенням скорострільності і в підсумку – разючої ефективності артилерії. Важко було відмовити генералу Віллі в логіці при формулюванні вимог до знаряддя майбутнього. Майбутня війна мислилася військовими теоретиками як маневрена, і тому знаряддя, яке відповідає умовам її ведення, міркував Віллі, буде тим більш досконалим, чим буде воно більш рухливим. Одним з найважливіших засобів досягнення цієї умови в той час було зменшення калібру знаряддя, що до того ж дозволяло збільшити його скорострільність, і це давало можливість викинути в одиницю часу більше металу, ніж зі знаряддя більшого калібру. Збільшення ж числа пострілів за одиницю часу вело до підвищення числа влучень за той же час. А.О. Нілус висловив застереження про оснащення російської скорострільної гармати «єдиним снарядом» – шрапнеллю. Він зазначав: «Шрапнель (картечна граната) може бути, безперечно, визнана королевою між снарядами; при дії по живим цілям – вона незамінна, але при дії по закритим цілям і будівлям слабка» А.О. Нілус застерігав від поспішності у вирішенні цього питання [6].

Не обмежуючись суто теоретичною і науковою розробкою артилерійських питань, А.О. Нілус також безпосередньо зробив внесок в удосконалення тогочасної техніки. Вчений сконструював дуговий приціл своєрідної конструкції для 11-дм. берегових мортир, прилади для нічного наведення знарядь, прийняті в берегової артилерії і якими були забезпечені міноносці 2-ої і 3-ої ескадр під час російсько-японської війни; він також винайшов снаряд для польових мортир (який світився), премійований срібною медаллю на Паризькій всесвітній виставці у 1901 році.

У 1901 році конференція Михайлівської артилерійської академії, зважаючи на велике значення наукових праць О.А. Нілуса, надала йому право викладання артилерії в академії без подання дисертації. У 1902 році О.А. Нілусу було доручено скласти курс історії артилерії, який він і читав в академії з цього часу, а 1905 року зайняв кафедру артилерії, захистивши дисертацію на звання професора на тему «Історія матеріальної частини артилерії», що склала велику і вичерпну монографію, забезпечену величезними переліками і аналізами джерел та літератури предмета.

Монографія «Історія матеріальної частини артилерії» була надрукована у типографії П.П. Сойкіна 1904 року. Перший том був присвячений матеріальній частині артилерії з давніх часів до XIX ст. У другому томі розкривалася історія матеріальної частини польової артилерії XIX ст. У монографії були розкриті наступні питання: Поділ історії на епохи і періоди. 1. Епоха металної зброї. Перший період. Невробалістична артилерія. Другий період. Уживання грецького вогню. Третій період. Баробалістична артилерія. 2. Епоха гладкостовбурної

артилерії. Період I. Винайдення пороху. Європейська артилерія XIV і XV століть. Період II. Французька артилерія. Італійська і іспансько-німецька артилерія. Російська артилерія. Артилерійська література. Період III. Артилерія під час 30 - річної війни. Артилерія після 30-річної війни. Російська артилерія. Період IV. Німецька і австрійська польова артилерія. Французька і англійська польова артилерія. Російська польова артилерія. Облогова, кріпосна і берегова артилерія [7].

Спільно з генералом Маркевичем О.А. Нілус склав докладний курс артилерії, удостоєний премії генерала О.В. Дядіна, який витримав три видання, а також курс артилерії для вступників до артилерійського училища [8, 9]. Разом з викладачем Михайлівської артилерійської академії капітаном В.Г. Яковлевим він склав нарис «Сучасна польова артилерія», забезпечений докладними кресленнями. У цьому виданні А.О. Нілус був автором найбільших статей з артилерії, історії артилерії і опису матеріальної частини.

Протягом 1911-1915 років книговидавничим товариством І.Д. Ситіна видавалася «Військова енциклопедія [1911-1915]» під редакцією полковника Генерального штабу В. Ф. Новицького. Унаслідок Першої світової війни і подальшої Жовтневої революції видання залишилося не завершеним; всього вийшло 18 томів, останнє слово 18-го тому – Порт-Артур. Кожен том супроводжувався великою кількістю схем, карт, планів, портретів і малюнків, які були включені як до основного тексту, так і розташовані на вклейках. У цьому фундаментальному виданні дві великі статті написані А.О. Нілусом. Перша стаття «Артилерія. Історичний нарис» Автор пише про те, що слово «артилерія» ввійшло до вжитку лише з часів Петра Великого. Слово «артилерія» має три значення: 1) рід зброї, 2) рід війська і 3) наука. Історія артилерії може бути підрозділена на 3 головні епохи: 1) металевих машин, до винаходу або, вірніше сказати, застосування пороху до стрільби з гармат; 2) гладкостінна і 3) нарізна артилерія. Ці епохи можуть бути поділені для зручності дослідження на періоди, кожен з яких має свій відмітний характер і ознаменований видатними світовими подіями, військовими, науковими чи політичними. Далі автор детально зупиняється на характеристиці і особливості артилерії у кожному епоху і в кожному період [10].

Друга стаття має назву «Артилерія сучасна». У статті розглядається призначення польової і гірської артилерії. Польова артилерія має своїм призначенням супроводжувати, а іноді і випереджати свою піхоту (артилерія, що їздить) і кавалерію (кінна артилерія), підготувати і підтримувати атаку, затримувати атакуючого, переслідувати відступаючого і послаблювати, а то й знищувати артилерійський і збройовий вогонь, тобто діяти по військам ворога і по їх прикриттям (гранати) невеликої міцності. Також розглядалося призначення облогової, фортечної і берегової артилерії, артилерія першокласних європейських

держав: а) Австрійська, б) Англійська, в) Германська, г) Італійська, д) Російська, е) Французька; артилерія неєвропейських і другокласних держав. Відзначалося, що польова артилерія Сполучених Штатів Америки і частково Японії мають артилерію місцевого виробництва; інші держави набувають її від європейських заводчиків. Аргентина, Бельгія, Бразилія, Голландія, Данія, Румунія, Туреччина, Швеція, Швейцарія та частково Японія озброєні скорострільними польовими гарматами системи Круппа. Болгарія, Греція, Іспанія, Мексика, Персія, Перу, Португалія і Сербія мають скорострільні польові гармати заводу Шнейдера-Кані. Норвегія має систему німецького заводу Ергардта. З систем Круппа переважно поширені зразки 1903 або 1905 років [11].

У 1912 році А.О. Нілус був призначений головою комісії з будівництва нового артилерійського училища в Одесі, а в 1913 році обійняв посаду його начальника і отримав звання генерал-лейтенанта [12].

22 травня 1918 року А.О. Нілус обирається ректором організованого в Одесі політехнічного інституту [13]. Першого ректора Одеського політехнічного інституту добре знали в науково-технічних та педагогічних колах. Не могло не позначитися на виборі ректора і те, що зусиллями господарсько-будівельної комісії, яку він очолював, у короткий термін було споруджено і стало до ладу третє в Росії (після двох столичних) артилерійське училище в Одесі. Ця якість організатора зіграла вирішальну роль при виборі кандидата на пост ректора створюваного інституту.

На новому місці А.О. Нілус зіткнувся з тими ж проблемами, які ще більш ускладнилися в умовах того бурхливого часу. 5 травня 1918 року на бланку артилерійського училища він пише наказ про організацію тимчасової канцелярії інституту.

Гостро постала проблема з приміщенням, йшли довгі пошуки, узгодження. Ще не почалися заняття, а влада вже вимагала «очистити» приміщення Сабанських казарм, де тимчасово розташовувався інститут.

У Державному архіві Одеської області зберігаються численні документи за підписом А.О. Нілуса, що свідчать про його невтомну організаційну роботу: ремонт квартир викладачів на вулиці Гоголя, 6, розподіл між професорами і службовцями з великими труднощами добутих продуктів, організація обідів в їдальні для студентів, пошуки щодня 20 фунтів хліба для буфету, 10 фунтів свічок для освітлення аудиторій. Професор А.О. Нілус читав лекції на механічному факультеті, очолював опікунську Раду інституту, Раду інституту, комісію з розгляду проекту статуту центрального органу студентів.

У 1918 році А.О. Нілус служив у гетьманській армії, 16 жовтня 1918 року перепризначений начальником Сергіївського артилерійського училища. Був А.О. Нілус і учасником Білого руху в складі Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР), знаходився в резерві чинів при штабі Головнокомандувача ЗСПР, а з 22 липня 1919 року в розпорядженні

начальника частини військово-навчальних закладів. У період від жовтня 1919 року до січня 1920 року одночасно з керівництвом інститутом генерал А.О. Нілус продовжував керувати створеним ним артилерійським училищем [14, С. 12, 15]. З цим училищем він евакуювався 25 січня 1920 року до м. Севастополя [13]. Залишитися в Росії у той час генерал А.О. Нілус не зміг. З Криму на судні «Істерн-Віктор» він евакуювався до Катарро (Югославія).

Перебуваючи в еміграції, А.О. Нілус активно співпрацював з артилерійським журналом і вів науково-дослідну роботу. У 1929 році співробітникам, які «...прикрасили своїми працями сторінки артилерійського журналу», в тому числі і генералу А. О. Нілусу, від імені редакції висловлено подяку. Офіцери-артилеристи організували за кордоном товариство взаємодопомоги, прийняли статут, який визначив його як абсолютно аполітичне і що має на меті лише гуманітарні, культурно-просвітницькі цілі, підтримання артилерійських традицій та зберігання реліквій. Членом цього товариства був і генерал А. О. Нілус, який часто виступав з доповідями, зокрема про постановку викладання в артилерійських училищах за проектом А.О. Нілуса.

О.А. Нілус був нагороджений орденами Святого Станіслава 2-го ступеня (1901), Святої Анни 2-го ступеня (1904), Святого Володимира 4-го ступеня (1905), Святого Володимира 3-го ступеня (10.04.1911), Святого Станіслава 1-го ступеня (1913), Святої Анни 1-го ступеня (22.03.1915).

Помер О.А. Нілус у віці 84 років 6 грудня 1941 року. Похований за однією версією у м. Белград, а за даними інтернет-ресурсу «Незабуті могили» у м. Хомс, Сирія [15].

Бюст генерал-лейтенанта А. О. Нілуса в Одесі розташований біля входу до головного корпусу колишнього Сергіївського артилерійського училища за адресою м. Одеса, Фонтанська дорога, 10 [16]. Його відкриття в 1998 році було приурочено до 140-річчя від дня народження видатного вченого-артилериста.

Джерела та література

1. Отечественная артиллерия 600 лет / Под ред. Передельского. Москва: Воениздат, 1986. 425 с.
2. Юркевич Е.И. Артиллерия Гатчинских войск великого князя Павла Петровича (1793-1796) и ее влияние на развитие русской полевой артиллерии конца XVIII- 1-й четверти XIX века / Дисс... С/Пб, 2003. С. 121-123.
3. Игошин К.Г. Система Аракчеева и чертежи полевой артиллерии 1805 года [Электронный ресурс] / Война и оружие. Новые исследования и материалы: Труды Четвертой Международной научно-практической конференции, 15-17 мая 2013 года. СПб., 2013. Ч. II. С. 206-223. Режим доступа: <http://books.reenactor.ru/?bookid=2216>.
4. Нилус Андрей Александрович [Электронный ресурс] / Военная энциклопедия. Издания Товарищества И. Д. Сытина. Петербург, 1914. Т. XVI. с. 639. Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004002278#?page=386>.

5. Нилус А.А. Исторический очерк последовательного развития наибольшего берегового калибра в России. (1838-1888 гг.) / Обер-офицер для производства опытов на Гл. арт. полигоне штабс-кап. Нилус, А.А. Нилус . Тип. «Арт. журн.», 1889. 116 с.
6. Нилус А. Полевое орудие будущего (Генерал Вилле перед судом современной критики). *Артиллерийский журнал*. СПб., 1892. С. 95, 96.
7. Нилус А. А. История материальной части артиллерии / Сост. полк. А. Нилус, пом. инспектора классов Михайловск. арт. училища, штатный воен. препод. Михайлов. арт. акад. Т. 1. Санкт-Петербург: тип. П.П. Сойкина, 1904.
8. Нилус А.А. Полный курс артиллерии для артиллерийских училищ. / Сост. Полконики Нилус и Маркевич. Выпуски У1 и У11. Ручное оружие. Организация. С.-Пб. Типография П.П. Сойкина. 1908.
9. Нилус А. А. Полный курс артиллерии для артиллерийских училищ и для подготовки к вступительному экзамену в Михайловскую артиллерийскую академию / Сост. ген. Нилус и Маркевич. - 2-е изд. Кн. 1-7. Санкт-Петербург: тип. П.П. Сойкина, 1907-1912. Стрельба осадной, крепостной и береговой артиллерии. 1912. VI, 152 с., 1 л. черт.
10. Нилус А.А. Артиллерия. Исторический очерк / Военная энциклопедия / Под ред. В.Ф. Новицкого и др. СПб.: т-во И. В. Сытина, 1911-1915. с. 120 – 129.
11. Нилус А.А. Артиллерия современная. Военная энциклопедия / Под ред. В.Ф. Новицкого и др. СПб.: т-во И. В. Сытина, 1911-1915. с. 140 – 162.
12. Нилус, А.А. Основания устройства материальной части артиллерии: Курс старш. класса Михайловск. арт. акад. / Сост. орд. проф. Михайлов. арт. акад. ген.-майор А.Нилус и репетитор Акад. штабс-кап. В. Яковлев. Ч. 1- Санкт-Петербург, 1910-1911. Том 1, Ч. 1, [2], 218, 160 с., 1910 Том 2, Осадная, крепостная и береговая артиллерии, [2], IV, 271 с., 3 л. ил., Санкт-Петербург :лит. Михайлов. арт. уч-ща, 1911.
13. Нілус Андрій Олександрович 05.01.1858 - 06.12.1941 [Электронный ресурс] / Вчені ОНПУ. Науково - технічна бібліотека ОНПУ. Режим доступу: <http://library.opu.ua/bibliography/scientistsonpu>. Текст з екрана.
14. Одесский политехнический институт: краткий ист. очерк (1918 – 1968). К. : Изд-во Киев. ун-та, 1968. 222 с.
15. Незабуті могили. Російське зарубіжжя: некрологи 1917-1997. Том 5. Н-П. 2004 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pomnirod.ru/materialy-k-statuyam/zaxoroneniya/lyuksenburg/nezabutyie-mogily-rossiyskoe-zarubezhe>. Текст с экрана.
16. Памятник Нилусу Андрею Александровичу [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://odportal.com.ua/uliza/pamatnik/nilus.html>. Текст с экрана.

Сухотерина Любовь Ивановна

Одесский национальный политехнический университет
проспект Шевченко, д. 1, Одесса, Украина, 65044

Первый ректор Одесского политехнического института А.А. Нилус – выдающийся учёный в области артиллерии

***Анотация.** Статья посвящена организационной, преподавательской, научной деятельности профессора, генерал-лейтенанта Андрея Александровича Нилуса. А.А.Нилус был первым начальником Сергиевского артиллерийского училища, открытого в 1913 году (теперь – Военная академия в городе Одессе). В 1918-1919 гг. занимал должность ректора только что созданного Одесского политехнического института. Профессор А.А. Нилус был специалистом в области артиллерии, а именно*

історії артилерії. Їго твори по історії артилерії не втратили значення і сьогодні.

Ключевые слова: А.А. Нилус; Одеський національний політехнічний університет; Сергіївське артилерійське училище; артилерія; історія артилерії

Sukhoterina Lyubov

Odesa National Polytechnical University
1, pr. Shevchenko, Odesa, Ukraine, 65044

The first Rector of Odessa Polytechnic Institute A. Nilus – famous scientist in the field of artillery

Abstract. This article is devoted to organizational, teaching and scientific activity of professor and general-lieutenant Andrii Nilus. A. Nilus was the first head of Serhiiv Artillery School opened in 1913 (Military academy in Odessa nowadays). In 1918 – 1919 he was the Rector of newly created Odessa Polytechnic Institute. Professor A. Nilus was a specialist in the field of artillery, specifically in history of artillery. Even now his scientific works in history of artillery haven't lost their significance.

Keywords: A. Nilus; Odessa National Polytechnic University; Serhiiv Artillery School; artillery; history of artillery

References

1. Peredelskii, H.Ye.(Eds.). (1986). Otechestvennaya artilleriya 600 let [Domestic artillery 600 years]. Moscow, Russian Federation: Voienizdat [in Russian].
2. Yurkevich Ye. I. (2003). Artilleriia Gatchinskikh voisk velikogo kniazia Pavla Petrovicha (1793 – 1796) i yeye vlianiie na razvitiie russkoi polevoi artillerii kontsa XVIII – 1-i chetverti XIX vekov [The artillery of the Gatchina troops of the Grand Duke Pavel Petrovich (1793 – 1796) and its influence on the development of Russian field artillery at the end of the XVIII-1-st quarter of the XIX century]. *Candidate's thesis*. St. Petersburg: SPbHU[in Russian].
3. Igoshyn K.H. (2013). Sistema Arakcheieva i chertezhi polevoi artillerii 1805 goda. Voina i oruzhiie. [Arakcheev` system and the drawings of field artillery. War and weapon.] *Novie issledovaniia i materialy – New researches and proceedings: works of the 4-th International Scientific and Practical Conference*. (Pt. 2), (pp. 206 - 223). St. Petersburg. Retrieved from <http://books.reenactor.ru/?bookid=2216> [in Russian].
4. Nilus A.A. (1914). Voiennaia entsyklopediia [Military encyclopedia]. (Vol. 16). – St. Petersburg: Izdaniia tovarishchestva I.D. Sytina. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004002278#?page=386> [in Russian].
5. Nilus A.A. (1889). *Istoricheskii ocherk posledovatel'nogo razvitiia naibolshego beregovogo kalibra v Rossii.(1838 - 1839). Ober-ofizer dlia proizvodstva opytov na gl. art. Poligone shtabs-kap. Nilus [Historical essay on the consistent development of the largest coastal caliber in Russia. (1838-1888). Ober-officer for the production of experiments on main art. polygon the headquarters-cap. Nilus]. «Art. zhurnal»*. [in Russian].
6. Nilus A.A. (1892). Polevoie orudiie budushego (General Ville pered sudom sovremennoi kritiki) [The field weapon of the future (General Ville before the court of modern criticism)]. St. Petersburg: Artilleriiskii zhurnal. [in Russian].
7. Nilus A.A. (1904). *Istoriia materialnoi chasti artillerii [History of the ordnance]*. (Vol. 1,2). St. Petersburg: typ. P.P. Soikina.
8. Nilus A.A. (1908). *Polnii kurs artillerii dlia artilleriiskikh uchilishch [Full course of artillery for artillery schools]*. (Vol 6, 7). St. P-h.: typ. P.P. Soikina [in Russian].

9. Nilus A.A. (1912). Polnii kurs artillerii dlia artilleriiskikh uchilishch I dlia podgotovki k vstupitelnomu ekzameni v Mikhailovskuiu artilleriiskuiu akademiiu [Full course of artillery for artillery schools and for the entrance examination preparation to the Mikhailovsky Artillery Academy]. (Vol 1 – 7). St. P-h.: typ. P.P. Soikina [in Russian].
10. Nilus A.A. (1911 – 1915) Artilleriia. Istoricheskii ocherk. Voiennaia ensyklopediia. [Artillery. Historical essay. Military encyclopedia]. St. P-h.: typ. I.V. Sytina [in Russian].
11. Nilus A.A. (1911 – 1915). Artilleria sovremennaia [Modern artillery]. *Voiennaia ensyklopediia – Military encyclopedia*. V.F. Novitskii (Ed.). St.Petersburg: izdatelstvo I.V. Sytina [in Russian].
12. Nilus A.A. (1910, 1911). Osnovaniia ustroistva materialnoi chasti artillerii: kurs starshego klassa Mikhailovskoi art. Akademii [The grounds for the installation of artillery ordnance: the course for older classes in Mikhailov` artillery academy]. (Vol. 1, pt. 1, Vol. 2, pt. 4). St.Petersburg: lit. Mikhailov` art. Academy [in Russian].
13. Nilus Andrii Aleksandrovich 05.01.1858 - 06.12.1941. *Vcheni ONPU. Naukovo-tekhnichna biblioteka ONPU [Scientists of the ONPU. Scientific-technical library of the ONPU]*. Retrieved from <http://library.opu.ua/bibliography/scientistsonpu.9> [in Ukrainian].
14. Nilus Andrei Aleksandrovich. Rektor Odesskogo Politekhneskogo Instituta (1918 – 1919) general-leitenant, zasluzhennii professor matematiki Mikhaolovsoi artilleriiskoi akademii [Rector of the Odessa Polytechnic Institute (1918-1919) Lieutenant-General, Honored Professor of Mathematics at the Mikhailovsky Artillievsky Academy]. (2003). *Istoriia Odesskogo politekhneskogo v ocherkakh – History of the Odessa Polytechnic in essays*. Odessa: «Astroprint» [in Russian].
15. Nezabytyie mogily. Rossiiskoie zarubezhie: nekrologi 1917 – 1997 [Unforgotten graves. Russian Abroad: obituaries 1917-1997]. (2004). (Vol. 1). Retrieved from <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/zakhoroneniya/lyuksenburg/nezabytye-mogily-rossiyskoe-zarubezhe> [in Russian].
16. Pamiatnyk Nilusu Andriieu Aleksandrovichu [Monument of Nilus Andriei Aleksandrovich]. Retrieved from <https://odportal.com.ua/uliza/pamatnik/nilus.html>. [in Russian]

Received 21.03.2018

Received in revised form 19.04.2018

Accepted 25.05.2018